

Lychnari

Voorjaar 2024 - nummer 1
Losse nummers € 14,99
www.lychnari.nl

Verkenningen in het Griekenland van nu

De wonderre wereld van
Yorgos Lánthimos

**Beeldvormer Frédéric Boissonnas | Andros en z'n verlichtend voorbeeld
Wandeling op Byrons droomeiland | Schrijver van Z overleden
De goede herder Iërónymos | De magie van de yígandes**

Lychnari verschijnt vier maal per jaar en wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting Adamantios Korais, gevestigd in Amsterdam. In deze Stichting werken samen: de opleiding Nieuwgrieks van de Universiteit van Amsterdam, het Nederlands Genootschap voor Nieuwgriekse Studies, het Griekenlandcentrum van de Universiteit Gent en andere Griekenlanddeskundigen. De Stichting benoemt de redactie, die verder onafhankelijk is, en besteedt de feitelijke uitgeverwerkzaamheden en de abonnementsadministratie uit aan Bureau Boudewijn Boer. Meer over *Lychnari* en over de Stichting Adamantios Korais en haar naamgever is te vinden op www.lychnari.nl.

Verantwoordelijkheid

De artikelen geven opvattingen weer van de auteurs en niet noodzakelijkerwijs van de redactie. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of vervoelvoudigd.

De uitgever heeft geprobeerd van alle afbeeldingen de rechthebbenden te achterhalen en in te lichten. In geval de vermelding van eigenaar of copyright desondanks onjuist of onvolledig is, wordt de eventuele rechthebbende verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Redactie

Inge Manousakis-Van Bommel,
Patrick Gouw, Wim Oudshoorn,
Marietje Wennekendonk.

Kaartwerk

UVA-Kaartenmakers

Vormgeving, opmaak, uitgave en advertenties

Bureau Boudewijn Boer, De Berchein 5,
8702 CX Bolsward, +31(0)6 25 485 318,
bureau@boudewijnboer.nl
www.lychnari.nl

Redactieadres

Marietje Wennekendonk, Oostzijde 260,
1508 ES Zaandam, +31(0)6 27 472 428,
marietje.wennekendonk@attica.nl

Drukwerk

Grafistar

Verspreiding

Vogelaar

Abonnementen

Nieuwe abonnementen kunnen aangemeld worden via www.lychnari.nl. Het abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij 1 maand voor vervaldatum schriftelijk of per e-mail bericht van opzegging is ontvangen. Het abonnementsgeld dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Abonnementenadministratie: Boudewijn Boer, +31(0)6 25 485 318, bureau@boudewijnboer.nl
Abonnementsprijs per jaar (4 edities):
Nederland: € 59,95; overige landen: € 69,90. Losse nummers: € 14,99; inclusief btw, administratie- en verzendkosten
Nederland: € 19,62; overige landen € 25,99.

ISSN 0921-3597

Omslag

Emma Stone in de film *Poor Things* van Yorgos Lánthimos, zie pagina 4

4 *Poor Things* | Naar aanleiding van het uitkomen van de nieuwste film van begenadigd regisseur Yorgos Lánthimos werd in Alkmaar een klein festival aan hem gewijd. **Wyske Roodbergen** zag deze en andere films en raakte enthousiast.

8 *Op de gevoelige plaat* | **Patrick Gouw** bespreekt het invloedrijke Griekse oeuvre van de veelzijdige Zwitserse fotograaf Frédéric Boissonnas (1858-1946).

16 *Geheim verbond* | In omstandigheden waar je geen grip op hebt, grijpt de Griek graag naar de onbewezen, maar sterke kracht van het geloof en zijn rituelen. **Inge Manousakis** volgde haar zieke vriendin Dímitra naar de kerk.

18 *Het Andros-netwerk* | **Wim Oudshoorn** had het geluk op de kade van Andros-stad meneer Spyros tegen te komen, die voor hem vele deuren opende.

22 *Wijnen van Santorini* | **Douwe Laansma** vertelt over de bijzondere wijncultuur die Santorini al sinds de Oudheid kent. De vulkanische bodem speelt daarbij een belangrijke rol.

30 *Lord Byrons Path en Moní Fotodotis* | Op Naxos wandelde **Karlè Sykora** langs het naar de grote filhelleen genoemde pad naar het 'Lichtbrengende' klooster.

34 *Bij het overlijden van Vasilis Vasilikós* | **Marietje Wennekendonk** staat stil bij de betekenis van deze grote schrijver en vooral bij zijn bekendste werk, het ook verfilmde *Z*.

36 *Thessalië na de medicanes* | Na de verwoestende stormwinden van september ging Griekenland te rade bij een Nederlands bedrijf. **Hans Verheij** sprak met de CEO van het bedrijf, Miltiadis Gouzouris.

39 *In memoriam Flip Lindo* | In januari overleed een van degenen die aan de wieg van *Lychnari* hebben gestaan. **Hero Hokwerda** en **Ángelos Avgoustidis** gedenken deze oude vriend.

40 *Hier Thessaloniki* | **Van de Belle Epoque naar de betontijd** | **Tasos Papadópoulos** vertelt over een aantal, deels in verval verkerende, villa's in Thessaloniki.

45 *De kerstpuzzeluitslag* | Ook dit keer kende de kerstpuzzel veel goede inzenders. Een spellingskwestie zorgde voor wat verwarring.

46 *Een Griekse Bomans* | De Egyptisch-Griekse Alec Kitroeff deed **Kees Kuiken** in zijn schrijfstijl sterk denken aan Godfried Bomans.

48 *Matiës* | **Het empathisch leiderschap van aartsbisschop Iërónymos** | Aartsbisschop Iërónymos is een vrij genuanceerde denker, zelfs over de brandende kwestie van het homohuwelijk. **Pavlos Papadópoulos** schetst zijn portret. | **Komst van buitenlandse universiteiten zal de Griekse helpen** | Het plan tot oprichting van een aantal particulier universiteiten wekte gemengde reacties. **Notis Papadópoulos** ziet niet alleen maar negatieve aspecten. | **De wraak van Pallas Athene?** | **Athiná Kakouri** waarschuwt Rishi Sunak op zijn neus te letten, wil hij niet hetzelfde lot ondergaan als Lord Elgin.

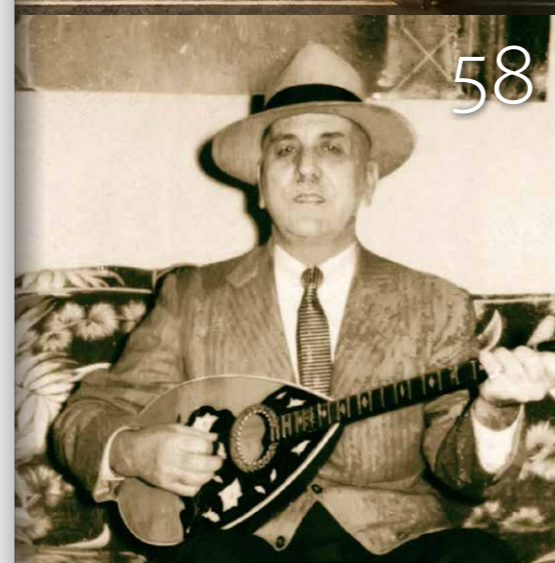
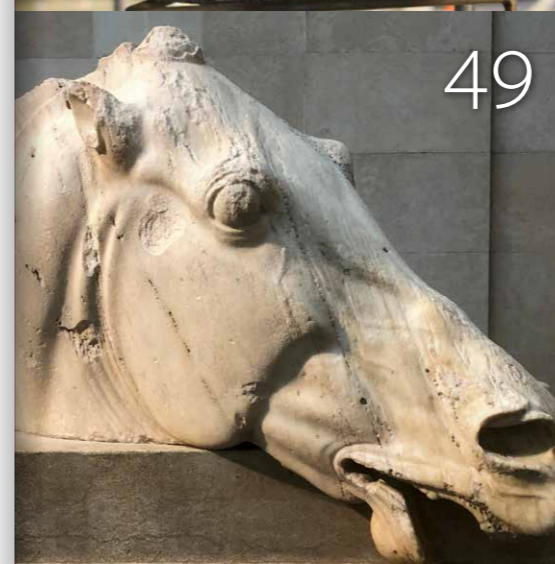
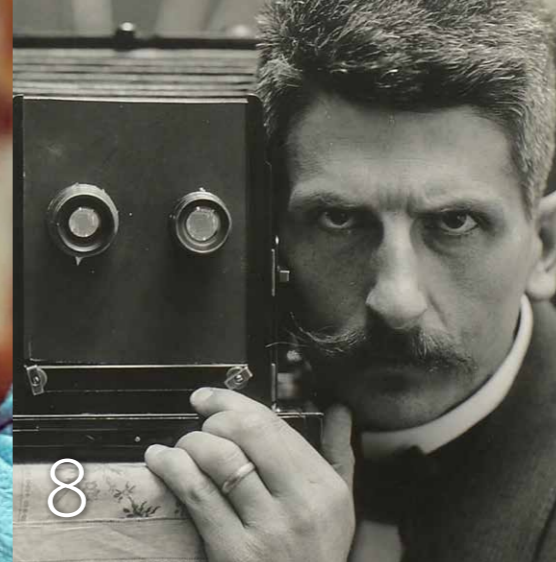
54 *Uit de Griekse keuken* | **Boontje voor boontje** | De kinderen van **Vicky Christidou** komen onmiddellijk naar huis als hun moeder aankondigt dat ze yígandes gaat klaarmaken.

58 *Lied* | **Over soldaten, weduwen en bouzouki's** | Een groep Griekse krijgsgevangenen die na de Eerste Wereldoorlog in Duitsland terecht kwam zorgde daar voor veel Griekse muziek en zeldzame plaatopnamen. **Frans De Clercq** neemt ons mee naar de Grieken van Görlitz.

61 *Reacties* | Het artikel over Griekse kerkorgels deed **Anneke de Reuver** in de pen klimmen en door het artikel over het huis van Patrick Leigh Fermor werd **Joke Lyrarakis** geattendeerd op een monument vlak bij haar in de buurt.

62 *Boeken* | De filosoof, de hond en de bruiloft, **Maria Ikonomopóulu** | Koken met Eleftheria en Tussen palmbloom en kumquat, **Marietje Wennekendonk** | Signaleringen.

66 *Agenda* | Griekse concerten en een vooruitblik op de Griekse zomer.

Magie

Kort en goed. De voor u liggende lente-*Lychnari* staat in het teken van magie, dat is de draad die de verhalen verbindt. We doen zelden aan themanummers maar soms ontstaat zo'n constellatie als vanzelf, zoals nu het geval is. Kijk maar. De twee hoofdrolspelers in dit nummer zijn zonder overdrijving tovenaars: de 19e-eeuwse fotograaf Frédéric Boissonnas met zijn wonderschone platen van het antieke en het nieuwe Griekenland-in-wording en de 21e-eeuwse cineast Yorgos Lánthimos met zijn bizarre, fantasievolle films, die de wereld introk en nu internationaal successen boekt, zonder zijn Griekse wortels te vergeten. Om hen heen staan intrigerende figuren als de verlichtingsfilosoof en 'leraar van het volk' Theófilos Káiris wiens invloed nog steeds niet is uitgewerkt op zijn eiland Andros; Iërónymos, de empathische leider van de Griekse Orthodoxe kerk; de onlangs overleden Vasilis Vasilikós, schrijver van de politieke roman *Z*, waar het scenario uit voortkwam van dé anti-juntafilm met dezelfde titel. Ten slotte, het meest magische onderwerp dat aan bod komt, de verering van en het oprechte geloof in de *támata*, de votiegaven die worden opgehangen voor de iconostase in de kerk als gebed om hulp. Laat u betoveren door de lente en deze *Lychnari*.

De redactie

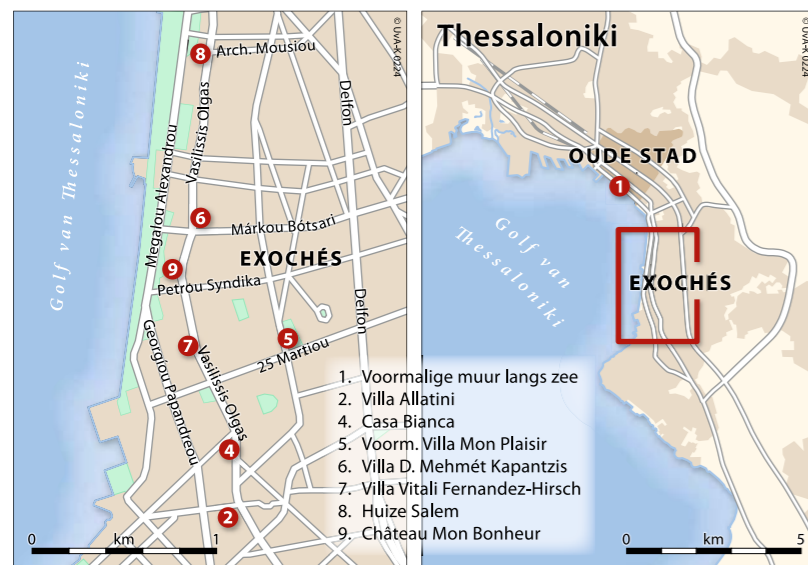

De villa's in de Exochés-wijk

Van de Belle Epoque naar de betontijd

Archeoloog-stadsgids *Tasos Papadóπουλος* neemt ons deze keer mee naar een aantal, deels in verval verkerende, villa's in Thessaloniki.

VERTALING WIETTY BELLY | KAARTWERK: UVA-KAARTENMAKERS

Thessaloniki heeft zich vanaf de stichting tot bijna halverwege de 19^e eeuw ontwikkeld binnen haar indrukwekkende stadsmuren die stammen uit de Oudheid, de Romeinse en de Byzantijnse periode. Met het verstrijken van de tijd en de uitvinding van beter oorlogsmateriaal werden de muren steeds minder bestand tegen vijandelijke aanvallen. De bevolkingstoename maakte bovendien het leven in de oude binnenstad met zijn nauwe steegjes verstikkend. Er was geen waterleiding, geen riolering, nauwelijks een stadsreinigingsdienst, stadsplanning bestond niet en de muur langs de zee hield elk zuchtje frisse lucht in wat nu het oude stadscentrum is, tegen (afb. 1), terwijl het vuil zich daar in bergen ophoopte. Daarom besloot de Ottomaanse regering drastische saneringsmaatregelen te nemen en liet om te beginnen de muur aan de zee kant afbreken en 10 jaar later, in 1870, ook grote delen van de oostelijke muur.

De mooiste wijk van de stad

Met het verdwijnen van de muren kregen de welvarende bewoners van Thessaloniki de kans om zich buiten de stadskern te vestigen. De nieuwe wijk kreeg de naam Exochés (platteland) of Las Kampanyas in het Ladino, omdat daar tot dan toe bijna uitsluitend wat herders, boeren of vissers woonden, met hun schuren en opslagplaatsen. Steeds meer ondernemers, bankiers, hoge ambtenaren, industriëlen en andere prominente persoonlijkheden verkozen dit nieuwe gebied boven de lawaaiige en smerige binnenstad en lieten prachtige herenhuizen bouwen in wat al snel de aristocratische buitenwijk van Thessaloniki zou worden.

De Ottomaanse autoriteiten waren van het begin af aan betrokken bij de ontwikkeling van het nieuwe stadsdeel: er kwam stadsplanning, gasverlichting, elektriciteit, waterleiding en riolering en, het allerbelangrijkste, een goede verbinding met de oude stad door middel van een tramlijn. De groei van de wijk paste in het kader van de modernisering die de Ottomaanse staat wilde uitstralen, vlak voor zijn definitieve ondergang.

Het meest interessante kenmerk van de Exochés was de concentratie aan kapitaalkrachtige bewoners. Terwijl in het oude Saloniki de etnische groepen elk in een eigen wijk woonden, zonder veel contact met buitenstaanders, stond in de nieuwe weelderige voorstad de protserige villa van een Turkse hoge functionaris naast het landhuis van een Joodse industrieel; even verderop woonde een Griekse fabrieksdirecteur tegenover een Franse baron en een tot de islam bekeerde Joodse bankier, niet ver van een Albanese politicus. Men verloor zijn godsdienstige en etnische identiteit niet, maar die telde minder dan de gemeenschappelijk gedeelde welvaart. De bewoners deden alles om hun nieuwverworven rijkdom tentoon te spreiden, die ze voornamelijk te danken hadden aan de zogenaamde Tanzimat, de vergaande hervormingen die de

1 | De muur aan de zee kant van Thessaloniki, foto begin jaren '60 van de 19^e eeuw

2 | De villa van de Allatini's tijdens de ballingschap van Abdul Hamid II

sultans invoerden tussen 1839 en 1876 en die meer rechten toekenden aan de niet-moslimbewoners van het rijk.

Een ander interessant facet is dat de nieuwe voorstad weliswaar aan zee lag, maar dat de voorgevels van de villa's, die vaak buitengewoon fraai waren, naar de hoofdweg waren gekeerd, de huidige Boulevard Vasilissis Olgas. Wel keken de zijgevels en balkons vaak uit over de Golf van Saloniki, en ook hadden de meeste huizen grote bloeiende tuinen die afliepen naar de zee. De voornaamste reden hiervan was de tramverbinding die liep langs 'de grote Exochés-boulevard' zoals de huidige Koningin Olga boulevard werd genoemd.

Villa's met geschiedenis

De gouden tijd van de nieuwe voorstad waren de jaren 1880-1910, de jaren rond de eeuwwisseling, die bekend stonden als Belle Epoque. De meeste huizen waren gebouwd in een mengmoes van stijlen, hoewel sommige ook de zuiver neoklassieke stijl aanhielden. Het eclecticisme overheerste in de laat

3 | Spyros Alibertis en Aline Fernandez

Ottomaanse periode. De architecten van die tijd gebruikten allerlei stijlen door elkaar, die ze tot een harmonisch geheel maakten door middel van nieuwe materialen, en zo tevens de invloeden van alle aanwezige culturen lieten zien, waarbij talen, godsdiensten en ideeën nu eens harmonisch samenkwamen, dan weer botsten in de grote smeltkroes van de Balkan-metropool die Thessaloniki was.

De grootste en meest luxueuze villa die gelukkig goed bewaard is gebleven is het huis van de Italiaans-Joodse familie Allatini, dat in 1899 werd gebouwd. Deze familie van bankiers, fabrieksdirecteuren, ondernemers en artsen domineerde het economische leven niet alleen in Thessaloniki,

4 | Casa Bianca vandaag de dag als Gemeentelijke Pinacothek van Thessaloniki

maar in het gehele Ottomaanse rijk. Deze villa van drie etages met zijn 31 kamers en oneindig grote tuinen is een van de topstukken van de Siciliaanse architect Vitaliano Poselli, die de stad heeft verrijkt met een reeks imposante gebouwen. Hij werkte nauw samen met de Allatini-familie en ontwierp ook hun *Banque de Salonique* en hun fabriek *Mili* die bekend stond als de grootste van het Oosten.

De villa Allatini staat ook bekend als 'de gouden kooi' van de beroemdste banneling van de stad. De opstand van de Jong-Turken die zijn oorsprong had in Thessaloniki leidde tot de adoptie van de Grondwet door Sultan Abdul Hamid de Tweede in 1908. Eén jaar later probeerde hij de Grondwet die hij zelf had ondertekend weer ongedaan te maken... Troepen Jong-Turken rukten toen op naar Constantinopel waar zij op de vuist gingen met de troepen van de Sultan, voornamelijk in Galata. Ze arresteerden Abdul Hamid en namen hem mee naar de plaats waar de Jong-Turkse beweging was begonnen, Thessaloniki. De Turkse staat kocht de villa die de van de troon gestoten monarch 'onthaalde'. De eens zo oppermachtige 'rode' sultan zou daar drie en een half jaar verblijven zonder dat hij het terrein mocht verlaten (afb. 2). Uiteindelijk werd hij naar Constantinopel in veiligheid gebracht in oktober 1912, vóórdat het Griekse leger Thessaloniki binnentrok tijdens de Eerste Balkan Oorlog. Tegenwoordig dient de villa als administratiekantoor voor de regio Thessaloniki.

Een van de weinige andere herenhuizen die nog in goede staat verkeren is de *Casa Bianca*. Ontworpen voor een rijke Sefardische ondernemer genaamd Dino Fernandez is dit huis één van de mooiste voorbeelden van het eclecticisme in Griekenland. Het dankt zijn naam aan Blanche de Meyer, de echtgenote van Fernandez, en was het toneel van een liefde die de gemoederen in Thessaloniki in rep en roer bracht. Enkele weken na de bevrijding van de stad werd de dochter van Fernandez, Aline, onwel in de tram. In dezelfde wagon bevond zich een jonge officier van het Griekse leger, Spyros Alibertis, die haar de eerste hulp verleende. De twee werden prompt verliefd en begonnen een relatie (afb. 3). Maar verschil van godsdienst was een onoverkomelijk obstakel in de conservatieve gemeenschap van die tijd en de Joodse familie van Aline wilde absoluut geen christelijke schoonzoon in hun midden. Niet lang daarna ontvoerde Spyros zijn geliefde Aline met haar instemming en vluchtten ze naar het Zuiden van Griekenland. Na enige tijd miste de vader zijn dochter zozeer dat hij zich met het echtpaar verzoende. De bezetting van het land door de nazi's en de daaropvolgende jacht op de Joden van Thessaloniki dwongen de familie Fernandez naar Noord-Italië te vluchten. Daar werden ze door de nazi's vermoord en hun lichamen in het Lago Maggiore gegooid.

5 | Kroonprins Konstandinos en zijn broers op de trappen van villa Chadzilazarou eind 1912, begin 1913

6 | De villa van Mehmét Kapantzís. Tegenwoordig is hier de Educatieve Stichting van de Griekse Bank gehuisvest

Spyros en Aline overleefden de Holocaust en bewoonden de fraaie villa tot hun dood in de jaren zestig. Nu is daar de gemeentelijke pinacothek gevestigd (afb. 4).

In deze wijk vestigde zich ook de Griekse koninklijke familie na de gunstige afloop van de eerste Balkanoorlog (afb. 5). Koning Yoryos de Eerste van het Deense geslacht Glücksburg woonde in villa *Mon Plaisir*, oorspronkelijk eigendom van de Franse Baron Frédéric de Charneau, dat later werd verkocht aan de familie Chadzilazarou. In maart 1913 liep de koning terug naar zijn woning na de inspectie van een Duits schip toen hij in zijn hart werd geschoten door Aléxandros Schinás en dood neer viel, vlak naast de tramrails. Zo kwam er een abrupt einde aan zijn vrij voorspoedige regeringsperiode van 50 jaar. De moord op Yoryos de Eerste zou rampzalige gevolgen hebben voor het Griekse volk en leidde uiteindelijk tot de Grote Catastrofe. Op de plaats van villa *Mon Plaisir* staat tegenwoordig een onaantrekkelijk flatgebouw, en alleen de bushalte met de naam Yoryos herinnert nog aan de gebeurtenissen die bepalend waren voor de moderne Griekse geschiedenis.

In de villa van de schatrijke Donmé (tot moslim bekeerde Jood) Mehmét Kapantzís (afb. 6) vestigde Elefthérios Venizelos in 1916 de hoofdzetel van de Beweging van Nationale Verdediging. Terwijl tijdens de Eerste Wereldoorlog tienduizenden militairen van de Entente bivakkeerden in Thessaloniki alvorens op te rukken naar het Macedonische Front, bracht het conflict tussen de eerste minister Venizelos en Konstandinos de Eerste, zoon van de vermoorde koning, Griekenland aan de rand van de burgeroorlog. Het land was volledig gepolariseerd en Venizelos verplaatste de regering tijdens de periode die bekend staat als het grote schisma naar Thessaloniki. Zo wordt de wijk Exochés nogmaals het centrum van alle politieke en militaire beslissingen.

Verval, bouwcontracten en betonning

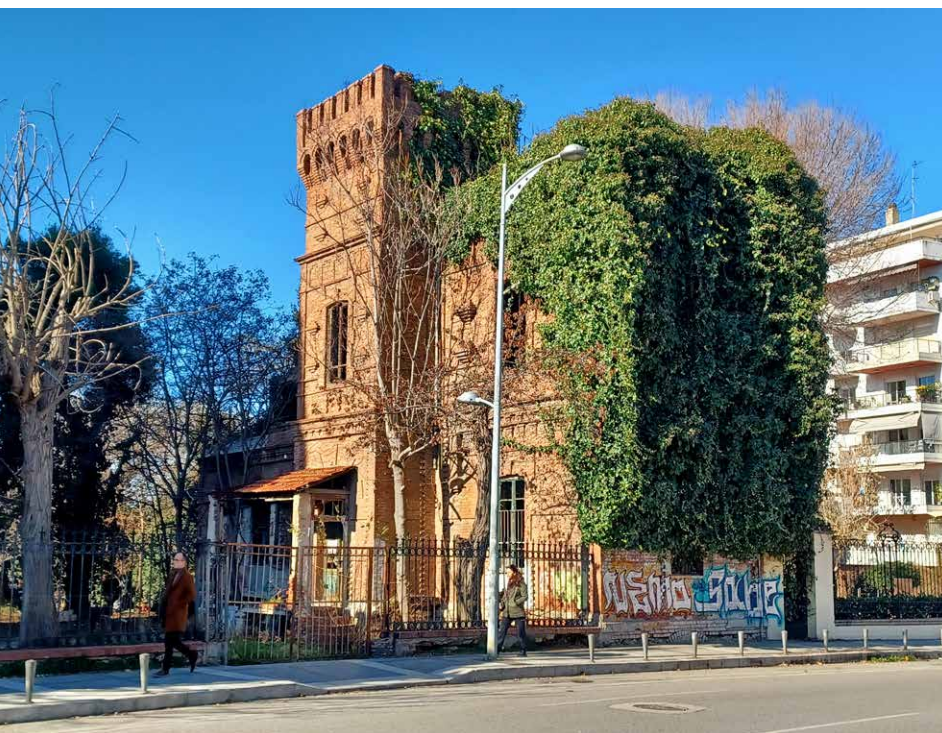
Bij de bevolkingsuitwisseling van de Grote Catastrofe moesten alle moslimbewoners met inbegrip van de Donmé naar Turkije. In de Tweede Wereldoorlog werden de meeste villa's geconfisqueerd door de Duitse bezetters. De vele Joodse bewoners werden uit hun huizen gezet en vervolgens in Auschwitz vermoord. Na de Griekse Burgeroorlog (1946-49) maakte het uitgeputte Griekse volk een periode van verregaande verstedelijking door. Thessaloniki puilden uit van werk- en woningzoekenden. De villa's waarvan de meeste eigenaren waren verdwenen, werden in beslag genomen door gewiekste zakenlui met connecties of werden geofferd op het altaar van de zogenaamde *andiparochi* (bouwcontracten waarbij de

7 | Detail van de gevel van de bouwvallige villa van Vitali Fernandez-Hirsch

8 | Ruïne van de Salem villa en het aangrenzende flatgebouw

9 | Het verlaten neogothische Château mon Bonheur

eigenaar van een terrein zijn bezit verkoopt aan de aannemer en als wederdienst één of meer appartementen van het nieuwe gebouw cadeau krijgt). Dit soort contracten was wijdverbreid in de jaren '50, '60 en '70. De grote meerderheid van de fraaie villa's viel ten prooi aan deze werkwijze waardoor, niet alleen in Thessaloniki, vele Griekse steden een aanzienlijk deel van hun historische centra zagen verdwijnen. (zie ook het artikel over polykatikiës in Lychnari 2023-1)

Mettertijd zullen ook de weinige villa's die nog overeind staan volledig tot ruïne worden. De villa Vitali Fernandez-Hirsch (afb. 7), daterend uit 1911, die tijdens de oorlog als kantoor van de Duitse Sicherheitsdienst fungeerde en waar honderden mensen werden gemarteld, verkeert in een treurige staat. Hij staat te koop voor € 1.430.000 maar heeft nog geen koper gevonden. Huize Salem (afb. 8) was het geboortehuis van één van de grootste geesten van de 20e eeuw, de mathematicus Raphaël Salem. De villa kende nog een moment van glorie in 1998 toen daar vele scènes van de film *Een eeuwigheid plus een dag* werden gedraaid van de beroemde filmmaker Theódoros Angelópoulos die daar de *Gouden Palm* mee won in Cannes.

Nu is hij in verregaande staat van verval, net als het enige neogotische gebouw van de wijk (afb. 9) dat eens de trotse naam droeg van *Château mon Bonheur*.

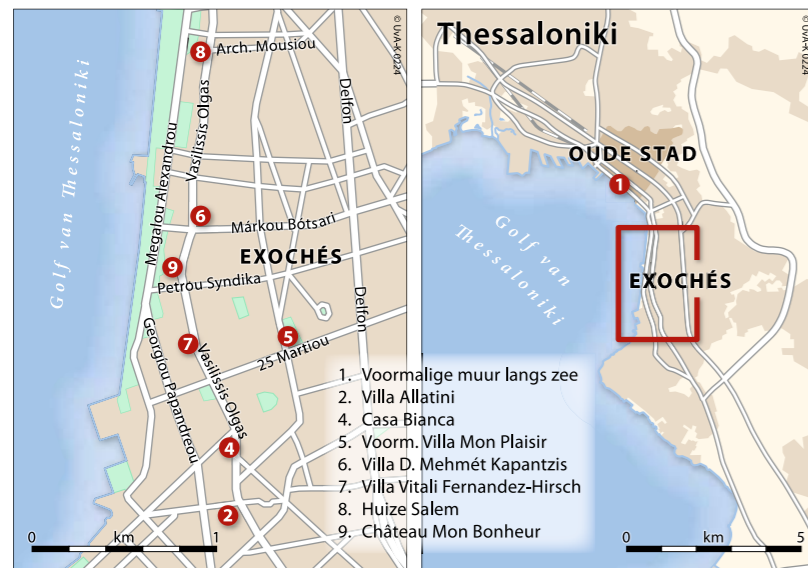
Een somber nawoord

Jammer genoeg bleken noch de inwoners van Thessaloniki, noch de stadsbestuurders in staat om dit unieke architectonische erfgoed te behouden. Steeds weer verkoos men de gemakkelijke oplossing van slopen en volbouwen boven het moeizame en kostbare alternatief: redden, onderhouden en restaureren. Nu is de eens zo imposante wijk een betonnen jungle waartussen nog een enkele villa, soms in goede staat verkerend maar meestal als bouwval, zich verheft als een exotische bloem te midden van een oerwoud van beton en ons herinnert aan de tijden dat de bewoners daar een gelukkig leven leidden... 🐾

Οι βίλες της Συνοικίας των Εξοχών Από την Belle Époque στην εποχή του τσιμέντου

Ο αρχαιολόγος-ξεναγός της πόλης **Τάσος Παπαδόπουλος** αυτή τη φορά μας ξεναγεί σε μερικές από τις βίλες της Θεσσαλονίκης, μερικές από τις οποίες βρίσκονται σε ετοιμόρροπη κατάσταση.

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ: UVA-KAARTENMAKERS

Η Θεσσαλονίκη από την ίδρυση της μέχρι σχεδόν τα μέσα του 19ου αιώνα, αναπτύχθηκε εντός των επιβλητικών της αρχαίων, ρωμαϊκών και βυζαντινών τειχών. Με το πέρασμα όμως των αιώνων και τη συνεπακόλουθη εξέλιξη της πολεμικής τεχνολογίας, τα πάλαι ποτέ ισχυρά τείχη χάσανε μεγάλο μέρος της αμυντικής τους αξίας. Μάλιστα, με την αύξηση του πληθυσμού, οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης είχαν αρχίσει να ασφυκτιούν μέσα στους στενούς δρόμους της ύστερης οθωμανικής πόλης. Έλλειψη ύδρευσης και αποχέτευσης, σχεδόν ανύπαρκτη υπηρεσία καθαριότητας, απουσία ρυμοτομικού σχεδιασμού και η ύπαρξη του θαλάσσιου τείχους που εμπόδιζε τον επαρκή αερισμό των χαμηλότερων γειτονιών του σημερινού ιστορικού κέντρου (εικ. 1), ενώ ταυτόχρονα λειτουργούσε ως «φράγμα» στο οποίο στοιβάζονταν ολόκληροι λόφοι από κάθε λογής ακαθαρσίες, οδήγησαν την οθωμανική διοίκηση στη λήψη ριζοσπαστικών

αποφάσεων, με πιο σημαντική το γκρέμισμα ολόκληρου του θαλάσσιου τείχους τη δεκαετία του 1860 και την κατεδάφιση μεγάλων τμημάτων του ανατολικού, τη δεκαετία του 1870.

Η πιο ωραία συνοικία της πόλης

Το γκρέμισμα των τειχών θα δώσει την ευκαιρία σε εύπορους Θεσσαλονικιούς να επιλέξουν ως τόπο κατοίκησης την έκταση που βρίσκονταν προς τα ανατολικά, εκτός του ιστορικού πυρήνα της πόλης. Η συγκεκριμένη περιοχή έφερε την ονομασία «Εξοχές» ή «Las Kampanyas» στα εβραϊοισπανικά, διότι μέχρι τότε δεν είχε παρά ελάχιστους κατοίκους, κυρίως βοσκούς, καλλιεργητές της γης και ψαράδες, οι οποίοι διατηρούσαν αποθήκες ή μικρά υποστατικά. Σταδιακά, δραστήριοι επιχειρηματίες και τραπεζίτες, υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού, εξέχουσες προσωπικότητες, όπως νομικοί, αρχιτέκτονες και μηχανικοί, θα εγκαταλείψουν το πολύβουο και αρκετά βρώμικο κέντρο της πόλης για να οικοδομήσουν μεγαλοπρεπείς επαύλεις στη νέα συνοικία, η οποία πολύ σύντομα θα αποτελέσει το αριστοκρατικό προάστιο της Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, από την αρχή σχεδόν της ανάπτυξης της Συνοικίας των Εξοχών, η οθωμανική διοίκηση θα λάβει μέριμνα για τις υποδομές πάνω στις οποίες θα βασιστεί η πρόοδος της. Φωταέριο, ηλεκτροφωτισμός, πολεοδομικό σχέδιο, δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης και -πάνω από όλα- ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της σύνδεσης της συνοικίας με το ιστορικό κέντρο με τραμ, θα αποτελούσαν τους βασικούς πυλώνες πάνω στους οποίους θα αναπτυχθούν οι «Εξοχές», μέσα στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού που προσπαθούσε να εφαρμόσει η οθωμανική αυτοκρατορία, λίγο πριν την κατάρρευση της.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της νέας συνοικίας, αποτελεί η σύσταση του πληθυσμού που θα την κατοικήσει, αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε: η ανθρωπογεωγραφία της. Ενώ στην παλιά Σαλονίκη, οι βασικές

1 | Το θαλάσσιο τείχος της Θεσσαλονίκης, φωτογραφία δεκαετίας 1860

2 | Η βίλα των Αλλατίνι κατά την περίοδο της εξορίας του Αβδούλ Χαμίτ Β΄

εθνοτικές ομάδες ζούσαν σε διακριτούς οικιστικούς πυρήνες χωρίς να υπάρχει ανάμειξη μεταξύ τους, στο νέο πολυτελές προάστιο δίπλα στη μεγαλοπρεπή βίλα ενός Εβραίου εργοστασιάρχη, μπορούσε κανείς να δει την έπαυλη ενός Τούρκου αξιωματούχου, λίγο παρακάτω ένας Έλληνας επιχειρηματίας κατοικούσε αντίκρυ από έναν Γάλλο βαρόνο και ένας Ντονμέ τραπεζίτης γειτόνευε με έναν Αλβανό πολιτικό. Η θρησκευτική/κοινοτική ταυτότητα δεν καταργείται, αλλά ολισθαίνει προς όφελος της ατομικής ευμάρειας, οι αστοί της Θεσσαλονίκης αμιλλώνται ως προς την επίδειξη ενός νεοαποκτηθέντος πλούτου, αποτέλεσμα κυρίως του Τανζιμάτ, των μεταρρυθμίσεων δηλαδή στις οποίες προέβηκαν οι σουλτάνοι από το 1839 έως το 1876, με τις οποίες επιχειρήθηκε η αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας και η απόδοση πε-

3 | Ο Σπύρος Αλιμπέρτης και η Aline Fernandez

ρισσότερων δικαιωμάτων στους μη μουσουλμάνους υπηκόους της.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ η Συνοικία των Εξοχών είναι μια παραθαλάσσια περιοχή, οι πρόσφυες των επαύλεων, που αποτελούσαν και το πιο περίτεχνο χαρακτηριστικό τους, δεν στρέφονταν προς τη θάλασσα, αλλά προς την κεντρική οδό της συνοικίας, η οποία

4 | Η Casa Bianca σήμερα ως Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης

αντιστοιχεί με τη σημερινή Λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας. Προς τον Θερμαϊκό κόλπο υπήρχαν δευτερεύουσες όψεις και μπαλκόνια, ενώ οι περισσότερες βίλες διέθεταν μεγάλους κατάφυτους κήπους και σκάλες που επικοινωνούσαν με την παραλία και τη θάλασσα. Ο πιο σημαντικός λόγος για τον μη παραθαλάσσιο προσανατολισμό των επαύλεων ήταν η ύπαρξη του τραμ, οι γραμμές του οποίου περνούσαν επί της «Μεγάλης Λεωφόρου των Εξοχών», όπως αποκαλούνταν τότε η σημερινή Βασιλίσσης Όλγας.

Βίλες με ιστορία

Η χρυσή εποχή για την ανάπτυξη της Συνοικίας των Εξοχών, είναι η περίοδος 1880-1910, τα χρόνια στο γύρισμα του αιώνα που χαρακτηρίστηκαν ως Belle Époque. Οι περισσότερες από τις βίλες είναι χτισμένες σε εκλεκτικιστικό ρυθμό, ενώ σε λίγες κυριαρχούν τα αμιγώς νεοκλασικά χαρακτηριστικά. Ο εκλεκτικισμός είναι η κατεξοχήν αρχιτεκτονική τάση που κυριαρχεί στη Θεσσαλονίκη της ύστερης οθωμανικής περιόδου. Οι αρχιτέκτονες επιλέγουν και συμψύρουν στοιχεία από διαφορετικούς αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, τα οποία συνθέτουν αρμονικά δημιουργώντας εντυπωσιακές και καινοτόμες κατασκευές, ενώ η χρήση του εκλεκτικισμού ανταποκρίνεται κατά κάποιο τρόπο και στο μωσαϊκό των εθνοτήτων μιας πολυπολιτισμικής πόλης, όπου γλώσσες, θρησκείες, ιδέες και τάσεις συνδιαλέγονται άλλοτε αρμονικά, και άλλοτε όχι, στο μεγάλο χωνευτήρι της βαλκανικής μητρόπολης.

Η μεγαλύτερη και πολυτελέστερη από τις επαύλεις, η οποία -ευτυχώς- διατηρείται σε καλή κατάσταση, είναι η βίλα της ιταλοεβραϊκής οικογένειας των Αλλατίνι, που οικοδομήθηκε το 1899. Τραπεζίτες, εργοστασιάρχες, βιομήχανοι και ιατροί, οι Αλλατίνι θα δεσπόσουν στην οικονομική ζωή όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά και ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Η τριώροφη βίλα με τα τριάντα ένα δωμάτια και τους αχανείς κήπους αποτέλεσε ένα από τα κορυφαία έργα του Σικελού αρχιτέκτονα Vitaliano Poselli, ο οποίος κόσμησε τη Θεσσαλονίκη με μια σειρά σημαντικών διοικητικών, βιομηχανικών και θρησκευτικών κτηρίων. Μάλιστα, ο Poselli, συνεργάστηκε στενά με τους Αλλατίνι, καθώς υπήρξε τόσο ο σχεδιαστής της δικής τους Banque de Salonique, όσο και του εργοστασίου των Μύλων της οικογένειας Αλλατίνι, οι οποίοι είχαν χαρακτηριστεί ως οι μεγαλύτεροι «Μύλοι της Ανατολής».

Η βίλα των Αλλατίνι θα αποτελέσει το «χρυσό κλουβί» του πιο διάσημου εξόριστου που φιλοξένησε η πόλη. Η επανάσταση των Νεότουρκων, μήτρα της οποίας υπήρξε η Θεσσαλονίκη, απαίτησε και κατέκτησε το πολυπόθητο Σύνταγμα το 1908 από τον σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Β'. Ένα χρόνο αργότερα, ο σουλτάνος προσπάθησε να καταργήσει το Σύνταγμα που μόλις είχε παραχωρήσει... Τότε, στρατιές νεότουρκων κατευθύνθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου

5 | Ο βασιλιάς Γεώργιος Α' και οι πρίγκιπες στα σκαλιά της έπαυλης Χατζηλαζάρου, τέλη 1912-αρχές 1913

6 | Η βίλα του Μεχμέτ Καπαντζή. Σήμερα στεγάζει το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας

μετά από σύντομες μάχες που έλαβαν χώρα κυρίως στην περιοχή του Γαλατά, επικράτησαν των σουλτανικών δυνάμεων. Οι επαναστάτες συνέλαβαν τον Αβδούλ Χαμίτ, τον οποίο και εξόρισαν στην πόλη που τους γέννησε, τη Θεσσαλονίκη. Το 1909 το Γ' Σώμα του Οθωμανικού Στρατού αγοράζει τη βίλα για να «φιλοξενήσει» τον έκπτωτο μονάρχη. Για σχεδόν τριετήμιση χρόνια, ο πανίσχυρος άλλοτε «κόκκινος» σουλτάνος θα ζήσει περιορισμένος στη βίλα, χωρίς να μπορεί να εξέλθει από την περίμετρο των κήπων της (εικ. 2). Θα φυγαδευτεί στην Κωνσταντινούπολη τον Οκτώβριο του 1912, λίγο πριν την είσοδο του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλονίκη κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο. Σήμερα η βίλα στεγάζει διοικητικές υπηρεσίες της περιφέρειας Θεσσαλονίκης.

Μια ακόμη από τις ελάχιστες βίλες που διατηρούνται σήμερα σε καλή κατάσταση και βρίσκεται πολύ κοντά στην έπαυλη των Αλλατίνι είναι η Casa Bianca. Χτισμένη από τον σημαντικό Ιταλό αρχιτέκτονα Piero Arrigoni το 1913 για τον σεφαραδίτη βιομήχανο και επιχειρηματία Dino Fernandez, αποτελεί ένα από τα κορυφαία δείγματα του εκλεκτικιστικού ρυθμού στην Ελλάδα. Το όνομα της το οφείλει στη σύζυγο του Fernandez, την Blanche de Meyer, ενώ αποτέλεσε και το σκηνικό ενός έρωτα που συγκλόνισε την κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Λίγες εβδομάδες μετά την απελευθέρωση της πόλης, η Aline, κόρη του Dino Fernandez, θα νιώσει μία αδιαθεσία μέσα στο τραμ. Στο ίδιο βαγόνι βρίσκεται ο νεα-

ρός αξιωματικός του ελληνικού στρατού Σπύρος Αλιμπέρτης, ο οποίος θα σπεύσει να της δώσει τις πρώτες βοήθειες. Οι δύο νέοι θα ερωτευτούν με την πρώτη ματιά και θα συνάψουν ερωτικό δεσμό (εικ. 3). Ανυπέρβλητο εμπόδιο όμως ανάμεσα στον έρωτα τους θα σταθεί η διαφορετική τους θρησκεία. Η συντηρητική κοινωνία της εποχής, και ιδίως η οικογένεια της Aline, δεν μπορεί να αποδεχθεί έναν χριστιανό γαμπρό για την όμορφη εβραία κόρη. Λίγο αργότερα, ο Σπύρος θα προβεί στην εκούσια απαγωγή της Aline, και οι δύο νέοι θα δραπετεύσουν από τη Θεσσαλονίκη στη νότια Ελλάδα, μια πράξη που όταν μαθεύτηκε έπεσε σαν κεραυνός στην κοινωνία της πόλης. Λίγο αργότερα, ο πατέρας της Aline προκειμένου να ξαναδεί την κόρη του, θα αποδεχθεί το τετελεσμένο πλέον γεγονός και θα συμφιλιωθεί με το ζευγάρι. Όμως η ναζιστική κατοχή και οι συνεπακόλουθοι διωγμοί των εβραίων της Θεσσαλονίκης, θα αναγκάσουν τον Dino Fernandez να αναζητήσει καταφύγιο μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του, στην κωμόπολη Meina της βόρειας Ιταλίας. Εκεί θα δολοφονηθούν από τους ναζί, οι οποίοι θα ρίξουν τα πτώματα τους στη λίμνη Maggiore. Ο Σπύρος και η Aline θα επιβιώσουν του Ολοκαυτώματος και θα ζήσουν στην επιβλητική βίλα μέχρι της δεκαετία του '60, οπότε και θα πεθάνουν. Σήμερα η βίλα στεγάζει τη Δημοτική Πινακοθήκη της Θεσσαλονίκης (εικ. 4).

Στις βίλες της Συνοικίας των Εξοχών εγκαταστάθηκε ολόκληρη η βασιλική οικογένεια της Ελλάδας μετά την επιτυχή

7 | Λεπτομέρεια από την πρόσοψη της ετοιμόρροπης βίλας Βιτάλη Φερνάντεζ-Χιρς

έκβαση του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου (εικ. 5). Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, ο ιδρυτής της δυναστείας των Γλύξμπουργκ με καταγωγή από τη Δανία, εγκαταστάθηκε στη βίλα Mon Plaisir, η οποία αρχικά ανήκε στον Γάλλο Βαρόνο Frédéric de Charpeaud και αργότερα αγοράστηκε από την οικογένεια Χατζηλαζάρου. Εκεί μάλιστα επέστρεψε πεζός τον Μάρτιο του 1913, αφού είχε επιθεωρήσει ένα γερμανικό πλοίο, όταν δολοφονήθηκε με μια σφαίρα στην καρδιά από τον Αλέξανδρο Σχινά, πέφτοντας νεκρός δίπλα στις γραμμές του τραμ, μετά από μια μάλλον επιτυχημένη βασιλεία πενήντα ετών στον ελληνικό θρόνο. Η δολοφονία του Γεωργίου Α΄ στη Συνοικία των Εξοχών της Θεσσαλονίκης, επρόκειτο να έχει εξαιρετικά δυσμενείς συνέπειες για το ελληνικό έθνος στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, με κορύφωση την τραγωδία της Μικρασιατικής Καταστροφής. Στη θέση της βίλας Mon Plaisir υψώνεται σήμερα μια άχαρη πολυκατοικία, ενώ μια στάση αστικών λεωφορείων με το όνομα «Γεωργίου» αποτελεί τη μόνη υπενθύμιση των γεγονότων που κάποτε καθόρισαν τη νεότερη ελληνική ιστορία.

Στη βίλα του πανίσχυρου οικονομικά Ντομμέ, Μεχμέτ Καπαντζή (εικ. 6), λίγα μέτρα παρακάτω, θα εγκαταστήσει ο δαϊμόνιος Ελευθέριος Βενιζέλος την έδρα του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας το 1916. Εν μέσω του Α΄ Παγκοσμίου

Πολέμου και ενώ δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες της Entente αρχίζουν να αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη για να προωθηθούν στο Μακεδονικό Μέτωπο, η κρίση που θα επέλθει μεταξύ του πρωθυπουργού Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄, υιού του δολοφονηθέντος Γεωργίου, θα φέρει την Ελλάδα στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου. Η χώρα θα χωριστεί στα δύο και ο Βενιζέλος θα εγκαταστήσει την κυβέρνηση του στη Θεσσαλονίκη, κατά τα γεγονότα που έμειναν γνωστά ως ο Εθνικός Διχασμός. Η Συνοικία των Εξοχών αποτελεί και πάλι το κέντρο όπου λαμβάνονται όλες οι μεγάλες πολιτικές και στρατιωτικές αποφάσεις!

Παρακμή, αντιπαροχή και τσιμεντοποίηση

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Συνοικίας των Εξοχών, συμπεριλαμβανομένων των εξισλαμισμένων εβραίων Ντομμέ, θα αναγκαστούν να μετοικήσουν στην Τουρκία. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η πλειοψηφία των επαύλων θα επιταχθεί από τους ναζι κατακτητές. Οι πολυάριθμοι εβραίοι της Συνοικίας θα εκτοπιστούν και θα δολοφονηθούν στο Άουσβιτς. Μετά το πέρας του ελληνικού εμφυλίου (1946-1949), η καθημαγμένη ελληνική κοινωνία θα αντιμετωπίσει το φαινόμενο μιας εκτεταμένης αστυφιλίας. Η Θεσσαλονίκης γεμίζει κόσμο που αναζητά εργασία και στέγη. Οι βίλες, πολλές από τις οποίες έχουν χάσει τους αρχικούς τους ιδιοκτήτες, είτε θα καταπατηθούν από επιτήδειους που γνωρίζουν υψηλά ιστάμενα πρόσωπα, είτε θα θυσιαστούν στον βωμό της αντιπαροχής. Η αντιπαροχή υπήρξε ένα φαινόμενο που γνώρισε τεράστια διάδοση τις δεκαετίες κυρίως του '50, '60 και '70. Ο ιδιοκτήτης μια μονοκατοικίας που συνήθως διέθετε και μεγάλο κήπο, έδινε την κυριότητα του κτηρίου και του οικοπέδου σε έναν εργολάβο. Ο εργολάβος γκρέμιζε τη μονοκατοικία ή στην περίπτωση μας την έπαυλη, και στη θέση της έχτιζε μια κακόγουστη και άχαρη πενταώροφη ή εξαώροφη πολυκατοικία. Μετά το κτίσιμο της πολυκατοικίας, παραχωρούσε στον αρχικό ιδιοκτήτη/οικοπεδούχο, δύο ή τρία διαμερίσματα και ίσως και ένα μαγαζί στο ισόγειο. Ο ιδιοκτήτης θεωρούσε ότι με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να αποκαταστήσει τα παιδιά του, αποδίδοντας ένα διαμέρισμα στο καθένα ή αν ήθελε θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί τα ακίνητα αυτά παραχωρώντας τα προς ενοικίαση. Η συντριπτική πλειοψηφία των μεγαλοπρεπών επαύλων της Συνοικίας των Εξοχών έπεσαν θύματα της αντιπαροχής, και με αυτόν τον τρόπο οι σύγχρονοι Έλληνες κατέστρεψαν μεγάλο μέρος των ιστορικών κέντρων των πιο σημαντικών πόλεων της χώρας.

Είναι θέμα χρόνου, μερικές από τις τελευταίες βίλες που στέκονται ακόμη σε ερειπιώδη κατάσταση να καταρρεύσουν. Η έπαυλη Βιτάλη Φερνάντεζ-Χιρς (1911), η οποία κατά την κατοχή στέγαζε τις απάνθρωπες υπηρεσίες της SD (Sicher-

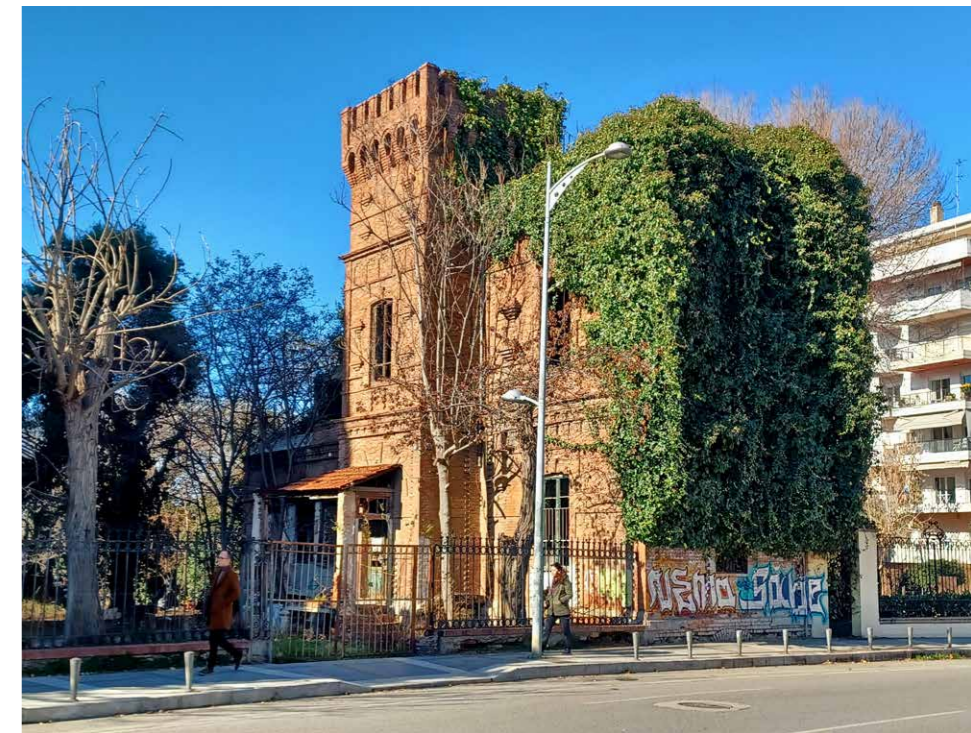

8 | Η ερειπωμένη βίλα Salem και η παρακείμενη πολυκατοικία

heitsdienst des Reichsführers-SS), όπου και βασανίστηκαν εκατοντάδες άνθρωποι, βρίσκεται πλέον σε οικτρή κατάσταση (εικ. 7). Πωλείται προς 1.430.000 ευρώ, αλλά δύσκολο να βρεθεί αγοραστής... Η οικία Σαλέμ (1907) αποτέλεσε το σπίτι όπου γεννήθηκε ένα από τα μεγαλύτερα μυαλά του 20ου αιώνα, ο μαθηματικός Raphaël Salem, προς τιμή του οποίου ονομάστηκαν οι αριθμοί Σαλέμ (εικ. 8). Η έπαυλη γνώρισε μια πρόσκαιρη αναλαμπή το 1998, όταν σε αυτή γυρίστηκαν πολλές σκηνές από τη βραβευμένη με τον Χρυσό Φοίνικα των Καννών, ταινία του Θεόδωρου Αγγελόπουλου, «Μια Αιωνιότητα και μια Μέρα», σήμερα καταρρέει, όπως και το μοναδικό νεογοτθικό κτήριο της Συνοικίας (εικ. 9) που έφερε με χρυσά γράμματα κάποτε την επιγραφή Château mon Bonheur (1880-1890).

Ένας πικρός επίλογος

Δυστυχώς τόσο οι κάτοικοι όσο και οι αρμόδιοι φορείς της Θεσσαλονίκης στάθηκαν ανάξιοι να προφυλάξουν αυτή τη μοναδική αρχιτεκτονική κληρονομιά των εκατοντάδων επαύλων που προσέδιδαν στη Συνοικία των Εξοχών, αλλά και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, ένα μοναδικό χαρακτήρα. Η εύκολη λύση της τσιμεντοποίησης και της αντιπαροχής προτιμήθηκε κατά κόρον από την επίπονη και κοστοβόρα διαδικασία της διάσωσης, συντήρησης και αναστήλωσης. Το αποτέλεσμα σήμερα είναι, η άλλοτε πιο ωραία συνοικία της πόλης να αποτελεί μια τσιμεντένια ζούγκλα, με ελάχιστες βίλες, αναστηλωμένες ή σε ερειπιώδη κατάσταση, να ξεπροβάλλουν σαν αλλόκοτα άνθη μέσα στο δάσος του μπετόν, για να θυμίζουν ότι ίσως κάποτε κάποιος άλλος έζησαν εκεί εν ευτυχία. 🐼

9 | Το εγκαταλειμμένο νεογοτθικό Château mon Bonheur